

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 15, Issue 2, No.43, Summer 2023, pp.1-14

Received: 18/03/2023

Accepted: 11/07/2023

The Perspective of Resistance in Ashurai Poems: A Case Study of Yazd Ashurai Poets

Fazlollah Rezaei Ardani *

Assistant professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University. Tehran.
Iranrezaei.ardani@cfu.ac.ir

Mahdi Sadeghi

Assistant professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University. Tehran.
Iranmahdisadeghi2121@yahoo.com

Abstract

In this study, the concept of resistance in the Ashurai poems of Yazd is investigated using descriptive-analytical and testimonial methods with the aim of interpreting the content of the Ashurai poems in the context of epics and mysticism. In the Ashurai poems of Yazd, the aesthetic and artistic aspects are so intertwined with the content of the poems and the beliefs of the composers that it is considered a turning point in the expansion of the expression of the concepts of resistance and the spread of this type of message. The ritual poet of Yazd clearly states the thoughts and concepts that exist in the culture and school of martyrdom by mixing both the Persian literary language and the common language of the people and also using local literature. The achievement of this process has caused that beyond the thematic commonalities of Ashura poems, the concept of resistance in the two axes of epic and mysticism have become the adornment of these types of poems and a new chapter in the fabric of this category of poems has emerged by using these two elements. Thus, the Ashurai poems teach mankind different values and anthropological lessons using an aura of epic and mysticism through the window of emotions and sorrow. It is obvious that the connection of Ashura's emotion, mysticism, and epic with resistance thoughts has led to the enrichment and elevation of ritual poetry, the explanation of Ashura's philosophy, the literature of the front and war, and the expansion of Persian poetry.

Keywords: Resistance, Epic, Mysticism, Ashura Poetry, Yazd.

Introduction

Considering the vastness of the subject of Ashura, every poet tries to create a new theme in this type of poetry. Since poetry has a gentle and expressive language, the promotion of many religious cultures can be

*Corresponding author

Rezaei Ardani, F., & Sadeghi, M. (2023). The perspective of sustainability in Ashurai poems (a case study of Yazd Ashurai poets). *Literary Arts*, 15(1), 1-14.

2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/LIAR.2023.137156.2255>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1402.15.2.1.6>

more effective in the form of poetry. By stating this introduction, the Ashura poets of Yazd portray stable categories with eloquent language and elegant words, a language close to local literature, taking into account different readings of ritual poetry and taking help from Ashura culture. This study tries to answer the following two research questions: 1) How did the Ashura poems of Yazd express the concepts of resistance in the two axes of epic and mysticism? 2) What role does the Ashura poetry of Yazd play in the development of resistance poetry and explanation of Ashura culture?

Materials and Methods

In this study, the concept of resistance in Ashurai poems is analyzed using descriptive-analytical and testimonial methods with the aim of interpreting the content of Ashurai poems in the context of epics and mysticism.

Research Findings

The Ashurai poet sees martyrdom as a supreme goal, and by proposing it, he wants to free everything from the shackles of the world, as he considers the conversation of the leader of Karbala with "water" as the passion of martyrdom. The poetry of martyrdom arises from the poet's inner feelings and emotions. On the other hand, one of the manifestations of the desire for connection (the theme of mysticism) is reflected in the words of the poet. Finally, the connection of Hosseini's epic with the Islamic Revolution's epic is one of the resistant themes that is frequently seen in Yazd Ashurai poems and contemporary poets. These poets digest Ashura mysticism and epic in the body of art and culture in a wide range, and in the realm of speech, they adapt words, compositions, images, and songs. These effects are more visible in the stage of resistance literature. In fact, war and frontline literature is the same stout tree of Ashura literature that has grown in the bed of Persian literature after the Islamic Revolution.

Discussion of Results and Conclusions

Ashura is the entanglement of passion and intelligence, and the poetry of Ashura is, in fact, a form of Shia protest against all tyrannical and oppressive institutions. Therefore, the main theme of Ashurai poetry is the confrontation between the forces of truth and falsehood. The Ashura poet of Yazd enters the field of resistance literature in the two realms of "message and art" and "matter and face" and tries to advance these two realms in two or three axes (emotion, epic, and mysticism). While integrating the words, by tying emotions and imagination in a melodious language, the poet connects the audience with the inner and spiritual context of the poem through the window of feeling, and by using emotional themes, he enters the arena of the epic. In addition, by strengthening the epic tone and traces of education, he shows the message of resistance. For this reason, the poet creates new concepts beyond words, and by keeping in mind the principle of Ashura in the frame of mysticism and using beautiful literary art, in addition to the eloquence of speech, he promotes the concept of sustainability.

By taking inspiration from *the Qur'an* and hadiths, the poets advance the two content and artistic aspects of Ashurai poetry with two wings of creativity and intellectual and artistic innovation at the peak of the development of stable poetry and pick a cluster from the stout tree of Ashurai poetry and explain the philosophy of Ashura. In this way, without distortion, they also improve Persian poetry. Therefore, during the Ashura ceremony, it is not fair to just repeat the image of mourning and suffering.

چشم‌انداز پایداری در اشعار عاشورایی (مطالعه موردی: شاعران عاشورایی یزد)

فضل الله رضایی اردانی* ، استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان. تهران. ایران.

rezaei.ardani@cfu.ac.ir

مهدی صادقی ، استادیار گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان. تهران. ایران.

mahdisadeghi2121@yahoo.com

چکیده

در این جستار، مفاهیم پایداری در اشعار عاشورایی یزد به‌روش توصیفی - تحلیلی و استشهادی با هدف تأویل درون‌مایه اشعار عاشورایی در چارچوب حماسه و عرفان بررسی می‌شود. در اشعار عاشورایی یزد، جنبه‌های زیبایی‌شناختی و هنری، چنان با محتوای اشعار و اعتقاد سرایندگان درهم تنیده‌اند که نقطه عطفی در گسترش بیان مفاهیم پایداری و پراکنده کردن این نوع پیام به شمار می‌رود. شاعر آیینی یزد با آمیزش دو زبان ادبیانه فارسی و زبان عامه مردم و با کاربرد ادبیات محلی، اندیشه و مفاهیم موجود در فرهنگ و مکتب شهادت را به شکلی روشن بیان می‌کند. دستاورد این روند باعث شده است در ماورای اشتراکات موضوعی اشعار عاشورایی، مفاهیم پایداری در دو محور حماسه و عرفان، زینت‌بخش این نوع اشعار شوند و فصل تازه‌ای در تاروپود این دسته اشعار، با بهره‌گیری از این دو عنصر جلوه‌گری کند؛ به‌طوری‌که اشعار عاشورایی با هاله‌ای از حماسه و عرفان و از دریچه عواطف و بُکا، درس‌های مختلف ارزش‌شناختی و انسان‌شناختی را به بشر می‌آموزند. بدیهی است پیوند عاطفه، عرفان و حماسه عاشورایی با اندیشه‌های پایداری، باعث غنا و اعتلای شعر آیینی، تبیین فلسفه عاشورا، ادبیات جبهه و جنگ و گسترش شعر فارسی شده است.

کلید واژه‌ها: پایداری؛ حماسه؛ عرفان؛ شعر عاشورایی؛ یزد

۱- مقدمه

در یک آفرینه ادبی، لفظ و معنا با یکدیگر و با شخصیت شاعر به‌شدت گره خورده‌اند؛ به‌گونه‌ای که ارزیابی یکی از آن دو بدون دیگری ناتمام است؛ ادبیات دینی عبارت است از ادبیات روشنفکری دینی و احیاگرانه یا شاهکار ادبی؛ این نوع ادبیات با تمام ویژگی‌هایش در چهره ادبیات معاصر به‌ویژه ادبیات انقلاب اسلامی تجلی کرده است. ادبیات انقلاب اسلامی یا ادبیات

* مسؤول مکاتبات

رضایی اردانی، فضل الله، صادقی، مهدی. (۱۴۰۲). چشم‌انداز پایداری در اشعار عاشورایی (مطالعه موردی شاعران عاشورایی یزد). فنون ادبی، ۱۵ (۲) ۱-۱۴.

احیاگرانه ویژگی‌هایی دارد؛ همانند «پیوستگی با گذشته، زمان حاضر و اسلام»، «دردمندی دین‌دارانه»، «عرفان متعالی در عرصه اندیشه و پیام» و «تقلین محوری در عرصه هنر و سخن‌آرایی»؛ این ویژگی‌ها ادبیات انقلاب اسلامی و دینی ما را از سبک‌ها و جریان‌های ادبی دیگر متمایز می‌کند و فصل تازه‌ای را به روی اهل ادب می‌گشاید (داد، ۱۳۹۰: ۳۰۵-۳۰۰). یکی از جلوه‌های روشن ادبیات دینی، سرودن اشعار عاشورایی است که شاعران یزد به دلیل داشتن صبغه دینی و فرهنگی دیرین در این عرصه به خوبی درخشانده‌اند. با توجه به گستردگی موضوع عاشورا، هر شاعری می‌کوشد مضمون جدیدی در این نوع شعر بیافریند؛ به همین دلیل «در قاموس عاشورا واژه‌ها معنای دیگر می‌یابند؛ کشته‌شدن در این فرهنگ یعنی حیات نوین، اسارت یعنی آزادگی راستین، شکست یعنی فتح، تشنگی یعنی سیرابی، جان‌دادن یعنی به جان‌ها ایمان تقدیم کردن، و علم بر زمین افتادن یعنی اهتزاز اسلام در فرازین قله جهان» (گلی‌زواره، ۱۳۸۵: ۱۲). از آنجایی که شعر، زبان لطیف و گویایی دارد، ترویج بسیاری از فرهنگ‌های دینی و مذهبی می‌تواند در قالب شعر، تأثیرگذارتر باشد؛ به عبارتی، «دین‌باوری، نمایه فطرت آدمی است. پیوند با ادبیات و شعر از همین سرشت خدای‌گونه برمی‌خیزد و آنجایی که این درون‌مایه ضمیر آدمی به یکدیگر می‌پیوندند، ادبیات آیینی شکل می‌گیرد» (کافی، ۱۳۸۶: ۷۱)؛ از همین رو تنها مسئله‌ای که شعر آیینی را از سایر انواع شعر مجزا می‌کند، قلمرو موضوعی آن است؛ به همین سبب، «عاشورا منشأ ادب پایداری، مقاومت، حماسه، جانبازی و ایثار است» (حجازی، ۱۳۸۷: ۹۹)؛ بنابراین شعر مکتب شیعه به مقتضای موضوع، گاه با آرامش، گاه با خروش، گاه با الفت و گاهی با اندوه همراه بوده است؛ البته تعصبات شاعران در این امر هم دخیل است؛ از این روی «شعر، درست مانند نقاشی از توان توصیف، بازنمایی و انگیزش برخوردار است» (الفاخوری، ۱۳۸۱: ۲۰۶)؛ بنابراین «رابطه شعر و شرع، با هم رابطه‌ای بسیار عمیق است. شعر آیینی، پاسخی به برخی نگاه‌های منفی از سوی شریعت‌مداران و اهل‌وسواس بوده است و همسویی آن با فطرت، دلیلی بر مؤانست شعر با شرع است؛ زیرا شرع نیز چیزی خارج از حوزه فطرت نیست» (کافی، ۱۳۸۶: ۱۰۵). با بیان این مقدمه، شاعران عاشورایی یزد با زبانی فاخر و الفاظ مطمئن، زبانی نزدیک به ادبیات محلی، با در نظر داشتن قرائت‌های مختلف شعر آیینی (احساسی، حماسی و عرفانی) و مددگرفتن از فرهنگ عاشورا، مقوله‌های پایداری مانند «شهادت، ایثار، استقامت و...» را به تصویر می‌کشند.

۱-۱ بیان مسئله

۱) اشعار عاشورایی یزد در دو محور حماسه و عرفان، چگونه به بیان مفاهیم پایداری پرداخته است؟

۲) شعر عاشورایی یزد چه نقشی در گسترش شعر پایداری و تبیین فرهنگ عاشورا دارد؟

۲-۱ پیشینه پژوهش

اشعار عاشورایی، زیرمجموعه ادبیات آیینی است و با توجه به اینکه بخشی مهمی از متون کهن فارسی در دو حوزه شعر و نثر، صبغه دینی دارند، با مروری گذرا بر پیشینه مکتوب شعر و ادب آیینی، بر قدمت یازده‌سده‌ای آن می‌توان مهر تأیید نهاد؛ بنابراین قلمرو موضوعی ادبیات آیینی بسیار گسترده است که می‌توان به پژوهش‌های ذیل اشاره کرد: «عاشورا در آیین شعر معاصر از نرگس انصاری، شرح منظومه ظهر از غلامرضا کافی، عاشورا و شعر فارسی از حسن گل‌محمدی، شکوه شعر عاشورا در زبان فارسی و کاروان شعر عاشورا از محمدعلی مجاهدی، فرهنگ عاشورا و پیام‌های عاشورا از جواد محدثی، دانش‌نامه شعر عاشورایی و عاشورا در شعر معاصر و فرهنگ عامه از مرضیه محمدزاده، ادبیات عاشورا از محمدعلی مردانی، خط خون و تحلیل و بررسی اشعار عاشورایی از سید علی موسوی و حبیب‌الله رزم‌جویی، نقد و تحلیل شعر عاشورایی از علی کاظم مصلای و...».

۱) در پایان‌نامه دکترای مهدی صادقی با عنوان «نقد و تحلیل اشعار عاشورایی در دوره پس از انقلاب» به بررسی انواع اشعار عاشورایی و دسته‌بندی و تناسب بافت شهر یزد با آهنگ و ملودی نوحه‌ها پرداخته شده است.

۲) مقاله‌ای از مهدی صادقی با عنوان «زیبایی آواز و دستگاه موسیقی در اشعار عاشورایی یزد در قالب نوحه» به ارتباط این دو مؤلفه و اوزان اشعار عاشورایی پرداخته است.

- (۳) در مقاله‌ای از مهدی صادقی با عنوان «مضامین تعلیمی در اشعار عاشورایی یزد» به تحلیل مفاهیم ادبیات تعلیمی در ادبیات آیینی این دیار پرداخته و بسامد این مفاهیم به تصویر کشیده شده است.
- (۴) نجفی، طغیانی و خراسانی در مقاله‌ای با عنوان «هماهنگی وزن و محتوا در نوحه‌ها و مرثیه‌های یغمای جندقی» به میزان هماهنگی درون‌مایه و محور به‌کاررفته در نوحه‌ها و مرثیه‌های این شاعر پرداخته‌اند.
- (۵) نجفی، طغیانی و خراسانی در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل آوا و القا در اشعار عاشورایی صفایی جندقی» به آواها و صنایع مرتبط با آن و ارتباط آواها پرداخته‌اند.
- در این پژوهش، مضامین پایداری در شعر عاشورایی و تأثیر این نوع شعر در مقاومت و شهادت‌طلبی جوامع و ازسویی نقش گسترده شعر عاشورایی در شعر فارسی بیان می‌شود که در هیچ‌کدام از پژوهش‌های قبلی ارائه نشده است.

۳-۱ ضرورت و اهمیت پژوهش

بی‌هیچ تردیدی، رسالت اهل هنر، به‌ویژه نسل انقلاب، آن است که جامعه را از بند زنجیر ادبیات و هنر بی‌درد نجات دهند و ادبیات دینی روشنفکری را به اوج ادبیات احیاگرانه عروج دهند. با توجه به نقش مؤثر و اهمیت ادبیات دینی، عاشورایی و پایداری در تربیت اسلامی، ضرورت دارد که به تحلیل محتوایی و کشف درون‌مایه‌های ارزشمند ناشناخته اینگونه اشعار پرداخته شود. گفتنی است منبع برخی از اشعار انتخابی شاعران عاشورایی یزد در این پژوهش براساس کتاب تذکره شعری یزد، نوشته عباس فتوحی است.

۲- بحث

۲-۱ تبیین مفاهیم پایداری شعر عاشورایی یزد در محور حماسه و عرفان

به‌طور کلی «شعر عاشورایی به شعری اطلاق می‌شود که به بیان عاطفی و ماتی و گاهی به جنبه‌های حماسی واقعه کربلا می‌پردازد» (مجاهدی، ۱۳۷۹: ۴۸)؛ ازهمین‌روی، عاشورا گره‌خوردگی شور و شعور است و شعر عاشورا درواقع به‌گونه‌ای ادعائیه شیعه، علیه همه دستگاه‌های جبار و ستمگر است؛ بدین‌ترتیب «شعر عاشورا و مرثیه‌سرایی شاعران مکتبی، نقد حکام غاصب و احیای مفاهیم زنده و زندگی‌ساز دین و نشر ارزش‌های ماندگاری است که زیربنای فداکاری و جهاد و جانبازی در راه عقیده به شمار می‌رود و خط روشن امامان نیز از این رهگذر، ماندگار و روشن گشته است» (انصاری، ۱۳۸۹: ۹۴).

موضوع اصلی شعر عاشورایی، رویارویی سپاه حق و باطل است. این اعتقاد یکی از اساسی‌ترین اهداف قیام امام حسین (ع) است؛ زیرا «ادبیات مقاومت بسته به شرایط سیاسی و اجتماعی حاکم بر یک ملت، خود را هماهنگ نموده است» (محسنی‌نیا، ۱۳۸۸: ۱۴۶). شاعر عاشورایی یزد در دو قلمرو «پیام و هنر» و «ماده و صورت»، وارد عرصه ادبیات پایداری می‌شود و سعی دارد این دو قلمرو را در دو یا سه محور (عاطفه، حماسه و عرفان) به پیش ببرد. شاعر در عین انسجام و استحکام‌بخشی به کلام، با گره‌زدن عاطفه و تخیل در زبانی آهنگین (انتخاب آهنگ و موسیقی درونی و بیرونی، کناری و معنوی)، مخاطب را از دریچه احساس با زمینه درونی و معنوی شعر همراه می‌کند و با به‌کارگیری مضامین عاطفی مانند «ماتم ملائک از آتش‌زدن خیمه‌های امام حسین (ع)» و «ترکردن کام حسین با اشک چشمان» و... وارد عرصه حماسه می‌شود؛ یعنی «شنیدن صدای قرآن ناطق از بالای نیزه‌ها، آرزوی انتقام با ذوالفقار علی (ع)»؛ نیز با تقویت لحن حماسی و رگه‌هایی از بن‌مایه‌های تعلیمی مانند «یاور مظلوم و خصم ظالم بودن»، عرصه عرفان (حیات واقعی، بهشت برین، حقیقت دین) را به اوج می‌کشد و پیام پایداری (جهاد، شهید، حرمت اسلام، پیوند قیام امام حسین (ع) با حکومت عدل جهانی...) را نمایان می‌کند:

حیات چیست؟ جهاد و عقیده‌است و نوشت	به خون، جریده ایام این کلام حسین
همیشه یاور مظلوم و خصم ظالم باش	که این حقیقت دین است و این مرام حسین

خوش آن زمان که به یکسو زنند پرده غیب که ذوالفقار علی گیرد انتقام حسین
زمین بهشت برین می شود به عدل و به داد اگر نظام جهانی شود، نظام حسین
(ریاضی، ۱۳۹۵: ۹۷)

جوهر اصلی و «فصل مقوم» شعر، عامل تخیل و عنصر خیال است؛ تخیل سبب می شود که شاعر مقاصد خود را با بیانی غیر از بیان عادی و خبری گفتار، عرضه کند. بی گمان کمال ارزش تخیل در «بار عاطفی» آن است؛ زیرا «تخیلی که مجرد باشد، هرچه زیبا باشد تا از بار عاطفی برخوردار نشود، ابدیت نمی یابد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۹۰). در سروده عاشورایی زیر دیده می شود که کلمات و ترکیبات، معنای تخیلی تازه ای به خود گرفته و این تازگی در معنا و لفظ، در همه زوایای شعر منتشر شده است؛ آنچنان که برای مثال «دریا خروشان می شود؛ خون خدا می جوشد؛ عطش بیداد می کند؛ خون، خط سرخ را بنیان می دهد؛ آویزه عرش خدا موجی دگر در خاک و خون ایجاد می کند؛ آوای نی، خون بر دل امام می کند؛ آیات قرآن (بدن صدپاره امام حسین علیه السلام) عدل و داد را فریاد می کند». ارزشمندی این ترکیبات تخیلی با معنای جدید، در آن است که شاعر توانسته است کلام را از یک بار عاطفی - انسانی سرشار کند. شاعر با استفاده از ترکیب کنایی (خون بر دل کردن) و به کارگیری استعاره هایی مانند «خون خدا و باغبان نیکو (امام حسین ^(ع))»، گلزارهای خشک (اسلام منحرف شده)، خط سرخ (شهادت)، آویزه عرش خدا (امام حسین ^(ع))، موج (خون خواهی بعد قیام عاشورا)، خورشید (سرهاى شهدا) و صدپاره قرآن (پیکر امام حسین ^(ع))، با دو کفه عرفان و حماسه، آموزه های پایداری مانند «ارزشمندی خط سرخ شهادت، تقابل جبهه حق و باطل، ضروت امر به معروف و نهی از منکر و عدل و داد، یاری مظلومان و حق گویی» را منعکس می کند:

در روز عاشورا عطش بیداد می کرد دریا خروشان می شد و فریاد می کرد
فریاد «هل من ناصر» مظلوم مردی حق را گواهی داده استمداد می کرد
خون خدا جوشید و نیکو باغبانی گلزارهای خشک را آباد می کرد
با خون سرخش در میان حق و باطل ترسیم خط سرخ را بنیاد می کرد
آویزه عرش خدا افتاد بر خاک در خاک و خون موجی دگر ایجاد می کرد
خورشیدها را بر سر نی کرده بودند آوای نی خون بر دل سجّاد می کرد
صد پاره قرآن بود زیر سم اسبان هر آیه ای فریاد عدل و داد می کرد
(ثابت، ۱۳۸۴: ۹۳)

به سبب آنکه در اشعار عاشورایی، میان لفظ و دنیای معانی کلام، وحدتی حکم فرماست، شاعر از واقعه عاشورا وام می گیرد تا مفاهیم پایداری را در سطح گسترده تری نمایش دهد؛ برای مثال، واژه عرفانی «صبر» در سخن عاشورایی از معنای ساده لفظی به معنای عمیق پایداری سیر می کند و خود را با معنای قرآنی «إِنَّمَا يُؤَفِّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (زمر: آیه ۱۰) همسو می کند؛ زیرا صبر عبارت است از: «نگه داشتن نفس از شکوه و شکایت به غیر خدا و سکون و آرامش یافتن بدان غیر» (ابن عربی، ۱۳۸۳: ۳۲۶). این فضیلت تعلیمی - عرفانی، یکی از سفارش های همیشگی امام حسین ^(ع) در همه لحظات قیام او بوده و حتی بعد از اقامه نماز در روز عاشورا، یاران خود را به صبر دعوت کرده است: «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاصْبِرُوا» (ابن طاووس، ۱۳۴۸: ۸۱). «اشعار حماسی، شعر مقاومت نیز به شمار می روند؛ لذا، گستره تاریخ را پر کرده اند. در اینگونه شعرها دعوت به صبر و استقامت در برابر متجاوزان هدف اصلی است» (بیدج، ۱۳۸۹: ۱۷)؛ بنابراین گاهی شاعر شیوه ای جدیدی را در دست می گیرد و به موجب آن، با زبانی فاخر و کوبنده (حماسه) و با کاربرد صورخیالی مانند «نطق آتشین؛ آتش ریختن از لب؛ برپایی حشر؛ ریختن شر؛ آشفتن دریا؛ وحشت؛ موج دریا؛ راه انداختن جوی خون؛ فریاد جگرسوز؛ آه آتش افروز؛ صبر حیرت انگیز؛ شیدا کردن جهان؛ موج اشک» در پرتویی از مضامین عرفانی به سمت پایداری و پایداری سیر می کند. شاعر با

قراردادن نام بزرگوار حضرت زینب (س) در «ردیف» اشعارش، بیداری نهضت امام‌حسین (ع) را به‌وسیله خواهرش اعلام می‌کند. شاعر سه محور برجسته این شخصیت بزرگوار، یعنی شجاعت، بلاغت و تعقل را در کنار ظلم‌ستیزی و وفاداری به ولایت به تصویر می‌کشد. همه این مفاهیم با شخصیت زینب (س) ارزش می‌یابد و درس بیداری و ظلم‌ستیزی را به مخاطب می‌دهد؛ زیرا «در برخی از داستان‌ها، عنصر صحنه و حادثه بیشتر بروز پیدا می‌کند و در برخی دیگر، اشخاص و قهرمانان، عنصر اصلی هستند» (فروردین، ۱۳۸۷: ۱۳۱). شاعر با ظرافت خاصی، بازنمایی حقایق حرکت زینب (س) و سایه وحدت عاطفه و عرفان را در سرتاسر شعر نمایان می‌کند؛ اما تغییر لحن عاطفی با بیان نهضت زینب (س) به لحن حماسی رخ نمایان می‌کند؛ البته این تغییر غیرمنطقی نیست؛ زیرا هم عاطفه و جنبه بکایی شعر و هم حماسه در راستای کارکرد مفاهیم پایداری شعر جلو می‌روند و حادثه کربلا به‌شیوه عاطفی، اما همراه با رنگ پایداری - حماسی در همه واژگان محسوس می‌شود:

به نطق آتشین وقتی زبان وامی‌کند زینب
ز لب می‌ریزد آتش، حشر بر پا می‌کند زینب
چو دریا چون برآشوبد یزید مست و مجنون را
ز وحشت مضطرب چون موج دریا می‌کند زینب
میان کوچه‌های کوفه با روشنگری‌هایش
ز هر چشم از ندامت جوی خون وامی‌کند زینب
به فریاد جگرسوزش به آه آتش‌افروزش
هزاران خفته را بیدار و بینا می‌کند زینب
به رفتارش به گفتارش به صبر حیرت‌انگیزش
جهان را واله و مبهوت و شیدا می‌کند زینب
گل روی یتیمان را که می‌سوزد ز بی‌آبی
به موج اشک خود شاداب و زیبا می‌کند زینب
(شفق، ۱۳۷۳: ۳۲۰)

جهان این آرزوی سبز را تا گور خواهد برد که ایوبی دگر نوشد صبوری را ز جام تو
(طباطبایی، ۱۳۸۴: ۱۹۴)

علاوه بر این «امروزه دشمن با تکنولوژی ماهواره و با قلم، در پی ضربه‌زدن به نظام اسلامی و مسلمانان است؛ باید دشمن را شناسایی کرد و از کبان اسلام دفاع نمود» (جوادی‌املی، ۱۳۸۱: ۲۳۵)؛ با توجه به صبغه دینی و فرهنگی مردم یزد، برای شاعر عاشورایی، چراغی پرفروغ‌تر از این فراز بصیرت‌بخش و معرفت‌آفرین زیارت اربعین نیست که «وَبَذَلَ مُهْجَتَهُ فَيَكُ لَيْسَتَنْقَذَ عِبَادَكَ مِنَ الْجَهَالَةِ وَ حَيْرَةِ الضَّلَالَةِ...» حسین (ع) خون قلبش را به آستان الهی هدیه داد تا بندگان را از ظلمات جهل و نادانی و حیرت گمراهی‌های بخشد» (رضوان‌طلب، ۱۳۹۲: ۳۲۳). ازسویی خداوند می‌فرماید: «وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ». و هرگز خدا به شما امر نمی‌کند که فرشتگان و پیامبران را خدایان خود قرار دهید، چگونه ممکن است شما را به کفر بخواند پس از آنکه به خدای یگانه اسلام آورده باشید؟» (آل‌عمران: آیه ۸۰). حضرت علی (ع) نیز در حدیثی می‌فرماید: «إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ مِنْ عِبْدِ اللَّهِ لَا تُسَمُّونَا أَرْبَابًا...» جز این نیست که من یکی از بندگان خدایم؛ ما را ربّ ننماید» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ۶). به همین سبب، شاعر در ورای واژگان، مفاهیم جدیدی خلق می‌کند. «یکی از زیباترین گونه‌های صورخیال در شعر، تصرفی است که ذهن شاعر در اشیا و عناصر بی‌جان طبیعت می‌کند و از رهگذر نیروی تخیل خویش بدان‌ها حرکت و جنبش می‌بخشد» (شفیعی‌کدکنی، ۱۳۸۸: ۱۴۹). شاعر با کمک واژه‌هایی مانند «مشک، آب، سرو و...» مفاهیم مقدسی مثل «وفا، رعایت ادب، شهادت و...» را به تصویر می‌کشد:

مشک! نبردی چرا وفا تو به پایان؟ آب! نکردی چرا رعایت عباس؟
گاه که از زین فتاد قامت آن سرو مشک فشاند اشک از شهادت عباس
(شاکر، ۱۳۷۹: ۴۸)

شاعر با در نظر داشتن اصل عاشورا در قاب عرفان و استفاده از صنعت زیبای «ردالعجز علی الصدر» با کلمه «وضو» در بیت زیر، افزون بر بلاغت سخن، باعث ارتقای مفهوم پایداری شده است:

سر وضوی خون و نماز شهادت است ذکر نماز او که گذشت از وضوی آب
آب حیات اوست شهادت به راه دوست هی‌های کام تشنه او های وهوی آب
(الهام‌بخش، ۱۳۷۹: ۱۸)

نظر به آیه «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»؛ هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند، مردگان‌اند» (آل عمران: ۱۶۹)، شاعر آیینی با یادآوری شهیدان در روضه‌های امام حسین (ع)، آن را درسی از حادثه کربلا بیان می‌کند و واژه «شهادت» را همانند «حیات دوباره» به تصویر می‌کشد:

زیر این خیمه که از ذکر شهیدان سبز است کس نداند که چه احساس حیاتی داریم
(اخلاقی، ۱۳۸۴: ۱۲)

با توجه به اینکه «رویداد، مرکز اصلی حماسه است» (خالقی مطلق، ۱۳۸۶: ۳۷)، حماسه در شعر عاشورایی، تنها به معنای جنگ و کشورگشایی نیست؛ مظاهر حماسه در این نوع اشعار با مفاهیم متعددی بیان می‌شود تا داعیه پایداری مخاطب را تقویت کند. به عبارتی دیگر، شاعر در محور افقی شعر، یعنی حماسه (مظهر عجایب عالم، شور حسینی)، در پی تقویت و به‌اوج‌رساندن محور عمودی شعر، یعنی عرفان (فخر آدمیان، ذبیح عشق، آب حیات، سالک صفا و مروه و...) است. درواقع، گزاره‌های ادبی همگی، در خدمت حماسه و عرفان به پیش می‌روند و عناصر زیبایی‌شناسی سخن (سفینه بحر وجود، لنگر ایمان)، اوج و حضیض پیام، تخیل (تشبیه لعل (لب) به حجرالأسود) و تناسب بین کلمات نماز، قنوت، ذکر، شهادت، ذوق هنری شاعر را بر روی این دو محور استوار می‌کند و روحیه شهادت‌طلبی را به تصویر می‌کشد؛ بنابراین ادبیات عاشورایی تنها در مشتی از قواعد دستوری و خیال‌بندی‌های شاعرانه خلاصه نمی‌شود؛ زیرا «شعر عاشورا، انتقال‌دهنده فرهنگ شهادت و خط حمایت از خاندان مظلوم پیامبر (ص) بوده است» (انصاری، ۱۳۸۹: ۲۹). از آموزه‌های عاشورا، انتخاب مرگ سرخ و شهادت، بر زندگی مذلت‌بار است؛ آنچنان‌که در این مسیر شاخصه‌هایی مانند «تازگی زبان، ارتباط زبان با مردم کوچه و بازار (خاک پای تو)، گستردگی دایره واژگان (لعل جانفزا، کلیم طور شهادت)، تصویر عینی و ملموس (بحر وجود، لنگر ایمان و...)، بهره‌گیری از وزن مناسب (بحر مجتث)، به آمیختگی تغزل، حماسه و رواج غزل‌های حماسی با بار عرفانی انجامیده است که در نمونه اشعار ذیل دیده می‌شود:

حسین فاطمه ای مظهر عجائب عالم تو کیستی که محمد به لب ثنای تو دارد
تو کیستی که علی بوسه می‌زند به لبانت مگر مقام حجر لعل جان‌فزای تو دارد
فدای نام تو گردم حسین ای شه خوبان که بر شهان جهان برتری گدای تو دارد
الا سفینه بحر وجود لنگر ایمان شریعت نبوی هستی از رضای تو دارد
تو فخر آدمیانی که شمع بزم ملائک فروغ خویشتن از روی دل‌گشای تو دارد
قسم به هشت و چهار ای کلیم طور شهادت که عشق گرمی خود را ز نینوای تو دارد
قسم به آب حیات و قسم به زمزم و کوثر که آب جلوه ز سقای باوفای تو دارد
به پنج رکن نماز و قنوت و ذکر و شهادت که حج، قوام منای خود از صفای تو دارد
ذبیح عشق جهانی فدای لطف و صفایت صفا و مروه بقای خود از صفای تو دارد
(نجاریان، ۱۳۸۹: وبلاگ سالک)

گاه شاعران با آوردن آرایه‌های ادبی مانند «تشبیه، تشخیص، تناسب، کنایه، نغمه حروف و...» زیربنای فلسفه عاشورا را تفسیر می‌کنند و آن را در قالب «پایداری» نمایان می‌کنند و چه زیبا زبان ادبی (احساس، تخیل و عاطفه) را با زبان دین (ارزش احساسی، عاطفه شخصی با خدا) درمی‌آمیزند و مفاهیم پایداری «شهید و شهادت» را جلا می‌بخشند و به‌دنباله آن، مفهوم «شهادت» را در قله ادبیات پایداری ترسیم می‌کنند که «شکوفاترین گل‌واژه شعر عاشوراست که در شعر عاشورایی امروز بازتاب وسیعی دارد» (محمدزاده، ۱۳۸۹: ۲۷۹):

پیکر صد پاره‌اش در خون تپید جام پر شهد شهادت سرکشید
(احرامیان‌پور، ۱۳۷۹: ۷۹)

یکی از ویژگی‌های شعر پایداری «ایجاد شور و نشاط و امیدآفرینی در صحنه‌های نفس‌گیر مبارزه است» (طاهری و اسلام‌پور، ۱۳۸۸: ۴۷). به همین سبب شاعر عاشورایی، شهادت را هدفی متعالی می‌بیند و با بیان کردن آن می‌خواهد هرچیزی را از قید و بند دنیا برهاند؛ آنچنان‌که گفت‌وگوی سالار کربلا با «آب» را شوق شهادت می‌داند و شعر شهادت - که برخاسته از احساس و عواطف درونی شاعر است - نمایان می‌شود؛ ازسویی، یکی از مظاهر شوق به وصال (مضمون عرفان) در کلام شاعر موج می‌زند:

سالار کربلا که کند گفت‌وگوی آب شوق شهادت است مگو آرزوی آب
(الهام‌بخش، ۱۳۷۹: ۱۸)

شاعر، چهره حق‌طلب امام را در کسوت انسان‌های پیر کامل (پیامبر اسلام، سلیمان، یوسف، موسی و...)، ادامه‌دهنده راه انبیا نشان می‌دهد و با کاربرد الفاظی مانند «قائم صوم و صلاه، فاروق ایمان و کفر، بشیر عدل و داد» شبهه سلطنت‌خواهی و جاه‌طلبی را در واقعه عاشورا از ساحت مقدس امام دور می‌کند و با لحنی حماسی و نیز درون‌مایه‌های عرفانی، «رهبر آزادگان جهان بودن» ایشان را با تعبیر پایداری (لاتخف، حبل‌المتین و...) به تصویر می‌کشد:

قاسم نار و بهشتم قائم صوم و صلاتم فاروق ایمان و کفرم ناصر شرع مبینم
من سلیمان زمانم یوسف مصر وجودم من کلیم طور عشقم عیسی گردون‌نشینم
از دیار وحی می‌آیم بشیر عدل و دادم بر شما مردم سفیر رحمه‌للعالمینم
همره خود اهل بیت اطهر آوردم بدین جا نه هوای سلطنت باشد مرا نه سرزمینم
آمدم تا با شما گویم صلائی لاتخف را در من آویزید ای مردم که من حبل‌المتینم
من نه تنها رهبر آزادگان عصر خویشم تا ابد بر حلقه احرار عالم چون نگینم
(نجم‌زاد، ۱۳۸۹: وبلاگ سالک)

در اشعار عاشورایی یزد هجو و نکوهش دشمنان (خضم دین، لشکر خونخوار، بی‌سر و پا) در کنار منقبت و ستایش بزرگی اهل بیت (مولا، سبط پیغمبر) رخ نمایان می‌کند و این نشان‌دهنده قد علم کردن سپاه باطل در مقابل سپاه حق است. آنان با اعلام برائت از دشمنان، چهره پلید دشمن را رسوا می‌کنند؛ بنابراین هدف شاعران از هجو دشمنان، معرفی چهره واقعی دشمنان اسلام و تبیین اهداف قیام امام است که با زبانی ساده و بی‌پیرایه، مضامین عرفان، حماسه و پایداری را تبلور می‌دهند:

لحظه آخر گرفت از خون وضو لشکر خون‌خوار کوفه گرد او
هریکسی در دست دارد حربیه‌ای می‌زند بر جسم مولا ضربه‌ای
آخرین زخمی که آمد از جفا وای من! سر را جدا کرد از قفا
خضم دین با سبط پیغمبر چه کرد؟ بی‌سر و پا شمر با آن سر چه کرد؟
(الهام‌بخش، ۱۳۷۹: ۱۸)

شاعر با نگاه حماسی - فلسفی، انقلاب عاشورا را زینت و زیور دین معرفی می‌کند. تأکید شاعر دو مضمون مهم را بازگو می‌کند: نخست اینکه کشته‌شدن امام، تأثیری بر خاموش‌شدن چراغ پرافروخته خدا ندارد؛ دوم اینکه سرچشمه نور، چراغ خداوند است. شاعر با آگاهی از آیه «أَنَّ الْحُسَيْنَ سَفِينَةُ النِّجَاةِ وَ مَصْبَاحُ الْهُدَى» سوختن جان و تن امام را حمایت از دین خدا معرفی می‌کند:

به داغگاه بلا، گرچه سوخت جان و تنش چراغ راه خدا گشت، سوز سوختنش
(محمدی، ۱۳۷۳: ۶۳)

شاعر با کاربرد واژه «سر» در دو مفهوم جداگانه و نیز ایجاد جناسی زیبا در ترکیب «سَرِ نی، سَرِ نی» و نغمه حروف «س، ز» و نظری بر سخن سیدالشهدا (ع) مبنی بر «موتُ فی عزٍّ خیرٌ من حیاة فی ذُلٍّ، مرگ در عزت بهتر از مرگ در ذلت است» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹ ق: ۴۸)، مفهوم عزت‌مداری را با رنگ و بوی عرفانی ترسیم می‌کند:

سر به نیزه زندگی از سر گرفت نیزه از پیشانی‌اش زیور گرفت
بر سر نی سر نی را بازگفت رازها از سر به اهل راز گفت
(الهام‌بخش، ۱۳۷۹: ۱۸)

۲-۲ تأثیر متقابل «شعر عاشورایی» و «شعر پایداری»

«در دوره انقلاب اسلامی، تواناترین شاعران، علمداران شعر آیینی بودند و چنین نبود که این موضوع فقط دست‌مایه شاعران کم‌مایه باشد. این کار دیگر نشانه تحجر و واپس‌گرایی نبود؛ بلکه نشانه تحول و سرزندگی به شمار می‌آمد؛ زیرا دیگر خود مذهب نشانه تحجر نبود» (کاظمینی، ۱۳۹۳: ۳۰)؛ نیز با شروع جنگ تحمیلی، محافل مذهبی حال و هوای تازه‌ای به خود گرفت و مذهب جذابیت ویژه‌ای یافت؛ این جذابیت به شعر نیز سرایت کرد. با فروکش کردن هیجان‌ها و التهاب‌های سال‌های اول انقلاب و ایجاد ثبات سیاسی در کشور، نیاز به ادبیاتی متجانس و همگون با دین و ارزش‌های دینی بسیار احساس می‌شد که کم‌کم تقویت این بُعد در پیش گرفته شد؛ ازسویی به سبب قرابتی که با جنگ و انقلاب می‌یافت، به شکلی حماسی و با نگاهی تازه در شعر امروز مطرح شد؛ ازاین‌رو «زیباترین کاری که به دست شاعران آیینی انقلاب اسلامی سامان یافت، پیوند میان مفاهیم مذهبی و قالب‌های نوین شعر امروز فارسی بود» (همان: ۳۱). درمجموع، موضوع نقش متقابل شعر عاشورا و شعر پایداری در دو مرحله نمایان است:

(۱) جایگاه هر دو نوع شعر در تبیین فرهنگ عاشورا؛

(۲) نقش این دسته شعر در گسترش شعر فارسی.

گفتنی است گفتار ولی خدا در اشعار عاشورایی، با دو ویژگی استحکام و زیبایی و با علم به الفاظ، به صلابت سخن و استواری لفظ، غنای لفظی و معنوی و پیوند عینی و تکوینی مضامین می‌انجامد که البته همراه با بهترین آرایه‌های هنری است؛ همین امر باعث ارتقای شعر مقاومت و پایداری شده است:

تا دست بسته باز کنی مشت آب را داغست شکست هفت کمر پشت آب را
دست به آب لب نزد و لب به آب دست حیران نهاده‌ای به لب انگشت آب را
از ساحل تو آب عطش‌ناک می‌رود در حسرت لب تو طمع گشت، آب را
با آب دست و پنجه کمی نرم کرده سخت مالیده‌ای به خاک ادب پشت آب را
(موسوی، ۱۳۸۴: ۹۸)

سرانجام، پیوند حماسه حسینی با حماسه انقلاب ازجمله موضوعات پایداری است که مکرر در اشعار عاشورایی یزد و شاعران معاصر دیده می‌شود؛ زیرا «عاشورا شکوهمندترین تجلی مفاهیم بلند انسانی در طول تاریخ است» (سمانی، ۱۳۸۵: ۱۳۸۵).

۱۱). این شاعران در گستره وسیعی، عرفان و حماسه عاشورایی را در پیکره هنر و فرهنگ هضم می‌کنند و در قلمرو سخن‌آرایی نیز از واژه‌ها، ترکیب‌ها، صورخیال و آهنگ، به اقتباس آنها می‌پردازند؛ این تأثیرها و تأثیرها در مقطع ادبیات پایداری نمود بیشتری دارند؛ درواقع ادبیات جنگ و جبهه، همان درخت تنومند ادبیات عاشوراست که در بستر ادبیات فارسی بعد از انقلاب به بار نشسته است. همه این ویژگی‌ها در کلام عاشورایی ذیل دیده می‌شود:

چشمه جوشان ایمان‌اند این دریادلان بر کویر تشنه شور و شوق دریا می‌زنند
بوی وصل آید ز خاک جبهه یاران را بگو عطر و بوی کربلا یا مشک سارا می‌زنند
(محمدی، ۱۳۷۳: ۵۶)

ثبت بر دفتر دل‌ها شده نام تو حسین! حاصل روح حماسه‌ست پیام تو حسین
(گل‌دون، ۱۳۸۰: ۸۵)

بر فداکاری و جانبازی هفتاد و دو تن چشم هفتاد و دو ملت نگران است هنوز
(قلم‌سیاه، ۱۳۷۳: ۴۱۳)

شکل شماره ۱: ساختار شعر عاشورایی یزد

۳- نتیجه

شاعر عاشورایی یزد در پی آن است تا در سایه سوگ و مرثیه عاشورایی، مفاهیم پایداری و روحیه استکبارستیزی را در دو محور حماسه و عرفان، در مخاطب تقویت کند؛ از همین روی ماهیت شعر عاشورایی یزد از سه منظر عاطفه، حماسه و عرفان، در روند و پیشبرد اهداف فرهنگ عاشورایی و ادبیات پایداری گام برمی‌دارد؛ البته در طول ساختار شعر، حرکت و پویایی، تصویر صحنه‌های حماسی، القای مفاهیم پایداری، پیوند عاشورا و انقلاب و... موج می‌زند. شاعران با تجلی‌گرفتن از قرآن و احادیث، دو جنبه محتوایی و هنری شعر عاشورایی را با دو بال خلاقیت و نوآوری فکری و هنری در اوج قله گسترش شعر پایداری به پیش می‌برند و از درخت تنومند شعر عاشورایی، خوشه‌ای می‌چینند و به تبیین پیام و فلسفه عاشورا می‌پردازند و شعر را با فرهنگ عاشورا و پایداری گره می‌زنند؛ اما در این مسیر بدون تحریف، باعث ارتقای شعر فارسی نیز می‌شوند؛ بنابراین در مراسم عاشورا نباید فقط صورتی از سوگ و مصیبت تکرار شود؛ زیرا عاشورا حرکتی برای نفی ظلم، اجرای عدالت و پایداری است و اجرای همین امر، سرنوشت ملت را عوض می‌کند.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۸۶). ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، قم: دانش.
- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۴۸). *التهوف علی قتلی الطفوف*، ترجمه احمد فهری زنجانی، تهران: جهان.
- ابن عربی، محمد بن علی (۱۳۸۳). *ترجمه فتوحات مکیه*، ترجمه محمد خواجه‌ای، تهران: مولی.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۷۹ ق.). *مناقب ال‌ابی طالب*، تصحیح محمدحسین آشتیانی و هاشم رسولی، قم: علامه.
- اخلاقی، زکریا (۱۳۸۴). *باغ ارغوان*، تهران: سوره مهر.
- الهام‌بخش، سید محمود، احرامیان‌پور، علیرضا و همکاران (۱۳۷۹). *حرف‌های ماندگار*، یزد: آموزش و پرورش یزد.
- انصاری، نرگس (۱۳۸۹). *عاشورا در آیین شعر معاصر*، تهران: مجتمع فرهنگی عاشورا.
- بهجتی (شفق)، محمدحسین (۱۳۷۳). *بارش نور*، اردکان: بصیر.
- بیدج، موسی (۱۳۸۹). *مقاومت و پایداری در شعر عرب*، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- جواد آملی، عبدالله (۱۳۸۱). *شکوفایی عقل در پرتو نهضت حسینی*، قم: اسراء.
- حجازی، سید علیرضا (۱۳۸۷). *عاشورا منشأ ادب و پایداری، نامه پایداری: مقالات اولین کنگره ادبیات پایداری*، کرمان، ۸۴-۹۹-۱۲۰.
- خالقی مطلق، جلال (۱۳۸۶). *حماسه (پدیده‌شناسی تطبیقی شعر پهلوانی)*، تهران: مرکز دایره‌المعارف اسلامی.
- رضوان‌طلب، محمدرضا (۱۳۹۲). *نورالصالحین*، قم: آیین دانش.
- ریاضی‌یزدی، سید محمدعلی (۱۳۹۵). *دیوان ریاضی‌یزدی*، گردآوری: محمود رستگار، یزد: آرتاکاوا.
- داد، سیما (۱۳۹۰). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*، چاپ پنجم، تهران: مروارید.
- رضایی‌اردانی، فضل‌الله، و صادقی، مهدی (۱۴۰۱). *بازتاب شخصیت‌آفرینی در اشعار عاشورا، فنون ادبی*، ۳ (پیاپی ۴۰)، پاییز، ۳۹-۵۶.
- سمنانی، حسین (۱۳۸۵). *آداب عزاداری شهیدان کربلا*، تهران: راه نیکان.
- شاکر، حسین (۱۳۷۹). *دیوان اشعار و نوحه‌های شاکر یزدی*، گردآوری: سید رضا صدیقی، یزد: گوناگون.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۰). *ادوار شعر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت*، تهران: سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۸). *صورخیال در فارسی*، تهران: آگاه.
- صادقی، مهدی، صادق‌زاده، محمود، و توکلی کافی‌آباد، عزیزالله (۱۳۹۹). *زیبایی آواز و دستگاه موسیقی در اشعار عاشورایی یزد در قالب نوحه*، فنون ادبی، ۴ (پیاپی ۳۳)، ۱۵۲-۱۳۳.
- صادقی، مهدی، صادق‌زاده، محمود، و توکلی کافی‌آباد، عزیزالله (۱۳۹۹). *مضامین تعلیمی در اشعار عاشورایی یزد، زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد سنندج*، ۳۹، ۱۹۴-۱۶۵.
- صادقی، مهدی (۱۳۹۹). *تحلیل محتوایی و زیبایی‌شناسی اشعار عاشورایی شهر یزد در دوره پس از انقلاب*، محمود صادق‌زاده، پایان‌نامه دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی یزد.
- طاهری، علی، و اسلام‌پور، محبوبه (۱۳۸۸). *جلوه‌هایی از ادبیات پایداری ایران و فلسطین در آثار قیصر امین‌پور و محمود درویش، نامه پایداری: مقالات دومین کنگره ادبیات پایداری*، کرمان/ ۸۷، ۲۶۵-۲۷۸.
- الفاخوری، حنا (۱۳۸۱). *تاریخ ادبیات زبان عربی*، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران: طوس.
- فتوحی، عباس (۱۳۸۴). *تذکره شعرای یزد*، یزد: مؤسسه انتشارات.
- فروردین، عزیزه (۱۳۸۷). *زیبایی‌شناسی هنری در داستان قرآن*، قم: عقل.

- قلم‌سیاه، اکبر (۱۳۷۳). یزد در سفرنامه‌ها، یزد: نشر یزد.
- طباطبایی، سید فضل‌الله، و همکاران (۱۳۸۸). بوی تمشک (جشنواره شعر پایداری)، یزد: مفاخر.
- کافی، غلامرضا (۱۳۸۶). شرح منظومه ظهر، تهران: مجتمع فرهنگی عاشورا.
- کافی، غلامرضا، و حسن‌لی، کاووس (۱۳۸۵). ویژگی‌های شعر عاشورایی از آغاز قرن چهارم تا پایان قرن نهم، فصلنامه علوم انسانی، دانشگاه الزهراء (ع)، ۶۱ و ۶۲، ۹۸-۱۱۸.
- کاظمینی، محمدکاظم (۱۳۹۳). ده شاعر انقلاب، تهران: سوره مهر.
- گلدون، رمضانعلی (۱۳۸۰). سرود سبز، یزد: هنر.
- گلی‌زواره، غلامرضا (۱۳۸۵). آبشارهای عاشورایی، قم: موج قلم.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ ق). بحار الأنوار، بیروت: الوفا.
- محسنی‌نیا، ناصر (۱۳۸۸). مبانی ادبیات مقاومت معاصر ایران و عرب، ادبیات پایداری، ۱ (۱)، ۱۵۸-۱۴۳.
- محمّدزاده، مرضیه (۱۳۸۹). عاشورا در شعر معاصر و فرهنگ عامه، تهران: فرهنگ عاشورا.
- محمدی، غلامرضا (۱۳۷۳). از عطش لبریز، یزد: کمال.
- مجاهدی، محمدعلی (۱۳۷۹). شکوه شعر عاشورا در زبان فارسی، قم: مرکز تحقیقاتی سپاه.
- موسوی، سید شهاب‌الدین (۱۳۸۴). یک پلک کربلا، تهران: سوره مهر.
- نجاریان، سید حسین (۱۳۸۹). ویلاگ سالک.
- نجفی، مهدی، طغیانی، اسحاق، و خراسانی، محبوبه (۱۳۹۸). تحلیل آوا و القا در اشعار عاشورایی صفایی جندقی، ادبیات غنایی، دانشگاه آزاد اسلامی نجف‌آباد، ۹ (۳۱) (پیاپی)، ۸۱-۹۷.
- نجفی، مهدی، طغیانی، اسحاق، و خراسانی، محبوبه (۱۳۹۹). هماهنگی وزن و محتوا در نوحه‌ها و مرثیه‌های یغمای جندقی، بوستان ادب، دانشگاه شیراز، ۱۲ (۴۳) (پیاپی)، ۲۶۱-۲۳۴.
- Akhlaghi, Z. (2005). *Bagh-e arghavan*. Tehran: Surah Mehr Publication [In Persian].
- Ansari, N. (2010). *Ashura in the mirror of contemporary poetry*. Tehran: Ashura Cultural Complex [In Persian].
- Ashtiani, M. H., & Rasooli, H. (Eds.) (1959). *Ibn Shahr Ashoob's Manaqib Ale Abi Talib*. Qom: Allameh Publication [In Persian].
- Ayati, A. M. (2002). *Translation of Hanna Fakhouri's history of Arabic language literature*. Tehran: Toos Publication [In Persian].
- Behjati, M. H. (1994). *Baresh-e noor*. Ardakan: Basir Publication [In Persian].
- Bidej, M. (2010). *Resistance and persistence in Arab poetry*. Tehran: The Foundation for Preserving the Works and Propagating the Values of the Holy Defense [In Persian].
- Dad, S. (2011). *Dictionary of literary terms*. Fifth Edition. Tehran: Marvarid Publication [In Persian].
- Elhambakhsh, M., & Ahramianpour, A. (2000). *Lasting words*. Yazd: Yazd Ministry of Education [In Persian].
- Fahri Zanjani, A. (2005). *Translation of Ibn Tavous' al-Lahouf ali Qatali al-Tafouf*. Tehran: Jahan Publication [In Persian].
- Farvardin, A. (2008). *Artistic aesthetics in the story of the Qur'an*. Qom: Aql Publication [In Persian].
- Fotouhi, A. (2005). *Tazkereh of the poets of Yazd*. Yazd: Publications Institute [In Persian].
- Golizavareh, Gh. (2006). *Ashurai waterfalls*. Qom: Moj-e Qalam Publication [In Persian].
- Goldoun, R. (2010). *Sarud Sabz*. Yazd: Art Publication [In Persian].
- Hijazi, A. (2008). Ashura is the source of politeness and resistance. *Nahma-e-e-Sahadi: Essays of the First Congress of Resistance Literature*, Kerman. pp. 120-99 [In Persian].
- Javadi Amoli, A. (2002). *The flourishing of intellect in the light of the Hosseini movement*. Qom: Isra'a Publication [In Persian].
- Kafi, Gh. (2007). *Description of Zohar poem*. Tehran: Ashura Cultural Complex [In Persian].

- Kafi, Gh., & Hassanli, K. (2006). Characteristics of Ashura poetry from the beginning of the fourth century to the end of the ninth century. *Quarterly Journal of Humanities (Al-Zahra University)*, (61-62), 98-118 [In Persian].
- Kazemini, M. K. (2014). *Ten poets of the revolution*. Tehran: Surah Mehr Publication [In Persian].
- Khajawi, M. (2004). *Translation of Ibn Arabi's Fotouhat Makiya*. Tehran: Molla Publication [In Persian].
- Khaleghimutlaq, J. (2007). *Hamase (comparative phenomenology of Pahlavi poetry)*. Tehran: Islamic Encyclopedia Center [In Persian].
- Majlesi, M. B. (1982). *Bihar al-Anwar*. Beirut: Al-vafa [In Persian].
- Mohammadi, Gh. (1994). *Az Atash Labriz*. Yazd: Kamal Publication [In Persian].
- Mohammadzadeh, M. (2010). *Ashura in contemporary poetry and popular culture*. Tehran: Farhang-e Ashura Publication [In Persian].
- Mohseninia, N. (2009). A glance at the formation of contemporary Persian and Arabic resistance literature. *Journal of Resistance Literature*, 1(1), 143-158. doi: 10.22103/jrl.2012.268 [In Persian].
- Mousavi, Sh. (2005). *One eyelid of Karbala*. Tehran: Surah Mehr Publication [In Persian].
- Mujahidi, M. A. (2000). *The glory of Ashura poetry in Persian language*. Qom: Sepah Research Center [In Persian].
- Najafi, M., Toghyani, E., & Khorasani, M. (2019). The vocal analysis of Safaei Jandaqi's martyrdom poetry. *Journal of Studies in Lyrical Language Literature (Islamic Azad University of Najafabad)*, 9(31), 81-97 [In Persian].
- Najafi, M., Toghyani, E., & Khorasani, M. (2020). Harmony of meter and containing in dirges and elegies by Yaqma Jandaqi. *Journal of Poetry Studies (Boostan Adab)*, 12(43), 234-261. doi: 10.22099/jba.2019.31458.3205 [In Persian].
- Najjarian, S. H. (2010). Salek Website. (n.p)
- Qalamsiah, A. (1994). *Yazd in travel books*. Yazd: Yazd Publication [In Persian].
- Rastgar, M. (Ed.) (2015). *Riyazi Yazdi's divan*. Yazd: Artakawa Publication [In Persian].
- Rezaei-Ardani, F., & Sadeghi, M. (2022). Reflection of character creation in Ashura poems: A case study of the poems of Yazd poets. *Journal of Literary Arts (University of Isfahan)*, 14(3-40), 39-56. doi: 10.22108/liar.2023.135195.2187 [In Persian].
- RezvanTalab, M. R. (2013). *Noor al-Salehin*. Qom: Aein-e Danesh Publication [In Persian].
- Sadeghi, M. (2021). *Content and aesthetic analysis of Ashurai poems of Yazd city in the post-revolutionary period*. PhD Thesis. Islamic Azad University of Yazd [In Persian].
- Sadeghi, M., Sadeghzadeh, M., & Tavakoli Kafiabad, A. (2020). Characteristics of vocal pieces of music in the Yazdian lamentation poetry for Ashura. *Journal of Literary Arts (University of Isfahan)*, 12(4-33), 133-152. doi: 10.22108/liar.2020.122442.1834 [In Persian].
- Sadeghi, M., Sadeghzadeh, M., & Tavakoli Kafiabad, A. (2022). The manifestation of educational literature in the ritual of Ashura poems of Yazd. *Journal of Persian Language and Literature (Islamic Azad University, Sanandaj)*, 13(49), 165-194. doi: 10.30495/farsij.2022.688473 [In Persian].
- Sedighi, R. (Ed.) (2000). *Divan of Shaker Yazdi's poems and lamentations*. Yazd: Goonagoon Publication [In Persian].
- Semnani, H. (2006). *Mourning rituals of martyrs of Karbala*. Tehran: Rah-e Nikan Publication [In Persian].
- Shafiei Kadkani, M. R. (2001). *Periods of Persian poetry from constitutionalism to the fall of the monarchy*. Tehran: Sokhan Publication [In Persian].
- Shafiei Kadkani, M. R. (2009). *Imaginary image in Persian poem*. Tehran: Agah Publication.
- Tabatabaei, F. (2008). *Boo-ye Tameshk*. Yazd: Mafakher Publication [In Persian].
- Taheri, A., & Islampour, M. (2008). Effects of the resistance literature of Iran and Palestine in the works of Qeysar Aminpour and Mahmoud Darvish. *Second Resistance Literature Congress*. Kerman. pp. 278-265 [In Persian].